

Fig. 1. Toftlund. Ydre, set fra syd.

V. M. 1953

TOFTLUND KIRKE

NØRRE-RANGSTRUP HERRED

Kirken kaldes endnu i folkemunde, efter sognebyens oprindelige navn »Herrested kirke«, jfr. † gravsten nr. 1 og 6 og sagnet nedenfor, under hvilket navn den også opføres i »Ribe Oldemoder«s kirkeliste (Heryxstath), med en afgift på 4 sk. engelsk og på reformationstiden i procuratio $2\frac{1}{2}$ sk. engelsk (jfr. Nustrup p. 642). Jævnside med dens beliggenhed har dette vel givet anledning til det nedenfor omtalte vandresagn. Kirken lå lige som herredets øvrige kirker under arkidiakonaten, indtil dette 1652 forenedes med bispeembedet. Patronatsforholdene i middelalderen kendes ikke; ved reformationen blev den hertugelig og overgik efter hertug Hans' død til kongen.

Ved en udgravning i koret 1953 fandtes i dettes østre del, fortrinsvis foran altret, 14 *mønter rækkende fra Valdemar II.s tid og til Christian III.s; den ældste mønt var en Ribe penning (1231—41), Hauberg 42b; nu i den kgl. Mønt- og Medaillesamling.

En *helligkilde* er omtalt p. 828.

Et navneforklarende *sagn* fortæller (i forskellige variationer)¹, at man begyndte at opføre kirken på et bjerg nord for Stenderup, kaldet Gryd, men om natten forsvandt alt, hvad der var muret om dagen, og fandtes på det sted, hvor kirken nu står: Her er sted.

Kirken ligger i sognets sydøstlige del, syd for byen og tæt ved Herrestedgård, som bærer samme navn som forhen kirken (sml. foran). Kirkegården hegnes i syd, vest og nord af jorddiger med udvendig stensætning af kløvet kamp, opsat 1882, da de gamle stendiger solgtes²; en udvidelse mod øst fra 1903² hegnes dels af jorddige med sten, dels af beplantning.

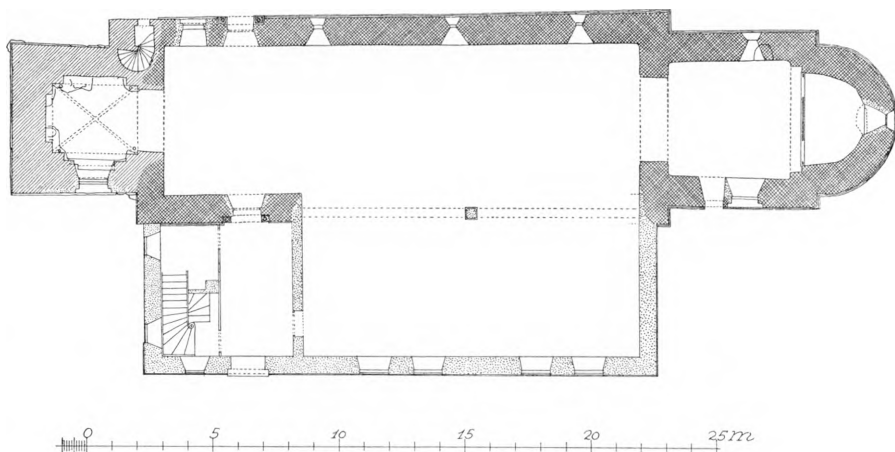

Fig. 2. Toftlund. Plan. 1:300. Målt af Erik Hansen 1953.

Ifølge præsteindberetningen til Thurah³ var der på kirkegården »tvende store høye vesten kircke Taarnet, den synder er høy og noget spitz, den nør er platt og noget slett ovenpaa«, og straks vesten for kirkegården endnu to høje; højene på kirkegården blev næsten udjævnede ved planeringen 1855, og året efter betaltes 108 rdl. for bortskaffelse af de opgravede sten fra den søndre høj⁴.

Den ældre del af kirkegården har køreport med låge i vest og nordøst, begge med granitpiller. 1720 blev der brugt 3600 teglsten og en dør til en ny stette; 1730 og 1735 blev to gamle stetter fjernet, og fra den sidst nedrevne kørtens stenene bort, mens tre karle på to dage rejste en ny stette af hugne sten; 1763 blev der muret to stetter⁴, muligvis i nord og syd, thi på det tidspunkt fandtes der i øst og vest *porthuse*, der stod som stetter for sognets østre og vestre del; det vestre hus, muligvis det, der i arkivalierne fra 1744—58 kaldes kirkehuset, var størst og så rummeligt, at ikke blot de kirkesøgende kunde stå der i regn og uvejr, men også indsætte deres »Bæster« der, hvis de kom kørende⁵; muligvis var der også stald i det østre hus, kaldet Øredrup stette, som blev opført 1748⁴.

»Capellet«, der byggedes samme år⁴, må have tjent som ligkapel; det har sikkert ligget i tilslutning til et af de to *porthuse*, og da der her ikke kunde stå mere end fire par heste, trængte sognefolkene undertiden ved begravelse med deres heste »ind i husene med en sådan voldsomhed, at de hverken forskåner de folk, som klæder liget, eller liget selv. Derover fortørnes de, bander og skænder på hinanden og flår sig endog i håret«⁶. Efter en udførlig brevveksling blev husene nedrevet, og materialerne solgt på auktion 1774⁷.

En *kirkerist* og et nyt *kors* i stetten nævnes 1712⁷.

En *†kirkekilde*, som var ganske øde, blev omsat 1748⁷. Den er muligvis identisk med den i præsteindb. 1754 omtalte på »Stenderup byes mark norden byen«,

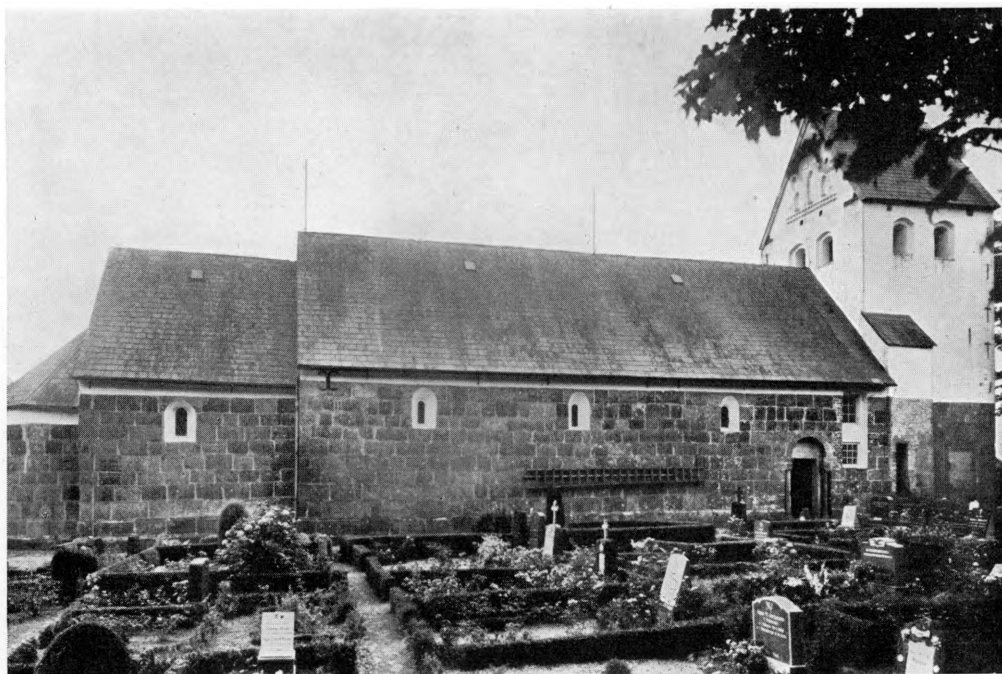

Fig. 3. Toftlund. Ydre, set fra nord.

E. M. 1953

hvor der 1681 opsattes en »arm block«, som imidlertid ingen kom til efter 1708. En kirkebrønd, muligvis identisk med kilden, omtales 1817⁴.

Kirken består af romansk apsis, kor og skib, sengotisk tårn i vest og i syd et sideskib med våbenhus fra 1912. Mindst to våbenhuse og et sakristi er nedrevet. Orienteringen er omtrent solret.

Den langstrakte romanske bygning er opført af *granitkvadre* i gennemgående skifter over dobbeltsokkel med hulkant eller »fals« (p. 257, fig. 27—28), men stærkt omsat; indvendig er murene af ret store, *rå kampesten*, som er formuret i jævne skifter; apsidens ældste puds er meget grov med perlegrus og strandskaller; apsidens murhøjde er ca. 310 cm, korets 375, skibets 420⁸. Af de oprindelige vinduer er der bevaret eet i apsiden, eet i korets nordmur og østkarmen af et tilsvarende i sydmuren samt tre i skibets nordmur, alle omkring 120 cm høje udvendig; de indvendige højder i apsis, kor og skib er henholdsvis omkring 145, 165 og 190 cm, og vinduerne er hævet henholdsvis 125, 210 og 260 cm over soklen; de har alle monolitoverligger, skibets med rundbue, apsidens og korets med fladbue (sml. præstedøren).

Den 190 cm høje, sokkelbrydende præstedør på korets sydside har som overligger en kvader, hvori der er udhugget et fordybet tympanonfelt med et korset hjulkors i relief; også begge skibets døre er bevarede og i brug (den nordre, fig. 4, har været tilmuret fra 1738—1912); de er begge udformet som *tosøjlepor-*

taler med glat tympanon under rundbuet stik af krumhugne kilesten, (Mackeprang: Portaler p. 67, 69). Dørene, (den søndre 230, den nordre 212 cm høj) bryder soklen, og det underste sokkelskifte er forkrøbbet ind i søjlefalsen; de spinkle søjleskafter, hvoraf tre er monolitte, har primitivt udformede baser og kapitæler, og dørens kragbånd (p. 257, fig. 9) er kun profileret mod lysningen; mens syddørens baser har et profil, der minder om sokkelprofilen (p. 257, fig. 27), har norddørens baser to vulster, som på den østre adskilles af et hul-led; vestbasen har i nordøst en hjørneknop af form som et skægget mandshoved. Kapitælerne er af terningform, de søndre mærkeligt høje og deformede med glatte skjolde, de nordre med lav reliefhugning på to sider; det østre kapitæl har et fordybet felt, det vestre en fembladet plante (mod øst) og en løve med halen løftet over ryggen (mod nord). Alle tre døre har ændrede(?), smige inderkarme, døranslag af munkesten, og vandret afdækning; den over præstedøren anvendte granitsten har dog en svag fladbue.

Indre. Apsisbuen er lav, falset og rundbuet, apsishvælvet halvkuppelformet, og den kvadersatte, men udvidede triumfbue har profilerede kragbånd (p. 257, fig. 10) og overgribende rundbuet stik; forneden i nordvangen er der genanvendt en profileret kvader (p. 257, fig. 8), der muligvis tidligere har siddet som sokkelsten i buen. I nordre kormur er en munkestensmuret, nærmest halvcirkulær sidealterniche. En undersøgelse⁹ af jordbunden i apsiden og i korets østre halvdel afslørede to gulve, det øvre af munkesten, det nedre af piksten og ler (i en dybde af 20 og 40 cm). Under disse lå et fyldlag af store kampesten og et 70 cm højt kampestensfundament¹⁰, sikkert en strækmur under apsisåbningen.

Ændringer og tilføjelser. *Skibets vestre taggavl*, der er af munkesten i munkeskifte, må sikkert stamme fra et gotisk byggearbejde; en del af gavlens skrå taglinier og et enkelt savskifte ses fra tårnets mellemstokværk; i gavlens inder-side er der benyttet røde og gule sten.

Tårnet, der tidligere var af Tørninglen-type, har nu saddeltag og gavle i øst-vest; det er opført af munkesten i munkeskifte (midtridset fuge) blandet med rå kamp, kvadre og sokkelsten fra skibets vestgavl. Det høje, snævre tårnrum (sml. Branderup p. 850) åbner sig mod skibet med en høj, rundbuet arkade, og det har i syd, vest og nord helsten dybe, spidse, skjoldbuelignende spareblændinger; under det nuværende sydvindue ses halvstensfals fra en ældre åbning (dør?). Rummet har krydshvælving med kvartstensribber, flade kapper og trækuller af to sammenlagte munketagsten i de fire svikler; hvælvingens overside er kuppelagtig. En spindeltrappe i nord giver adgang til mellemstokværket; trappehuset, der er meget stærkt ommuret, har smal, retkantet underdør, skakt af bindere, 14,5 cm tyk, firkantet spindel og fladbuet overdør. Mellemstokværket er helt uden lysninger; en brudt åbning gennem skibets gavl gav tidligere adgang til skibets loft. Tårnets østmur hviler på en stor, spids aflastnings-

bue, der er spændt over skibets vestgavl; klokkestokværket har mod nord og øst to fladbuede, faldede glamhuller og til de andre sider et nyere fladrundbuet.

Tårnets østgavl med tre små, stigende spidsbueblændinger mellem savskifter er en mindelse om tårnets Tørninglen-spir,

»som 1634 den 11. Octob. paa Karens-Nat, af den bekiendte her udi Landet skadelig Storm-Vind« blev bøjet, så man måtte brække det ned, og præsteindberetningen 1754 meddeler videre, at tårnet nu er »bedækket med bly oven og bygt med Sparrer«. En regnskabsnotits fra 1686 tyder på, at spiret først blev nedtaget dette år, hvorefter der byggedes et andet af nyt (sml. dog tagværker), der blev tækket med bly på begge sider. Tårnets vestgavl med tre kurvehanksdækkede blændinger må enten henføres til

denne ombygning eller til 1750, da tårnets syd- og vestside skalmuredes⁷. Ved en omfattende restaurering 1912—13 blev skibets sydmur og et våbenhus (sml. ndf.) nedrevet, og kirken udvidedes mod syd med et sideskib, hvis vestre del tjener som våbenhus. Den store tilbygning (arkitekt Blunek, Berlin)¹¹, der er opført af tegl og genanvendt materiale fra skibet, har tre parallelle sadeltage med gavle i syd; flere steder i murværket er der indsat små, støbte lerrelieffer (A. Wilckens), et enkelt fremstiller korsfæstelsen, de øvrige dyr og mennesker.

†*Våbenhuse*. 1642 blev kirkeklokken støbt i våbenhuset (sml. p.842), som må være identisk med »Skrøvssett«, der 1695 var brøstfældigt⁴, og med det nordre¹² våbenhus, som blev nedbrudt 1737 samtidig med, at man opførte et nyt i syd⁷. På det var der idelig reparationer, og 1752⁷ lod man Hans murmand »opsætte Vaaben Huuset og beiegge den Vester Side med Blye«; arbejdet varede 27 dage og har antagelig bestået i en omfattende fornyelse. Dette våbenhus, hvis taglinie ses på sydmuren, og som må være identisk med det 1812 omtalte Karnhus¹³, afløstes 1912 af det nuværende våbenhus, der er bygget sammen med sideskibet. — 1751 nævnes døren til ovnen⁴, sikkert en blystøberkamin.

†*Sakristi*. Ved en auktion 1774⁷ blev der også solgt materialer fra et sakristi på kirkens sydside⁴, sikkert beliggende ud for korets præstedør; det var af grundmur med afstregede fuger og opført af kirkeværgen Outzen 1745⁷ (præsteindb. 1767—68); det blev nedrevet 1770, efter at en kakkelovn, som var

V. M. 1953

Fig. 4. Toftlund. Skibets norddør (p. 829).

indsat, for at præsten »i Svagheds Tid« kunde forrette skriftemålet, var blevet fjernet⁵.

1742 blev der lavet en dør i kirkens østerende⁷, muligvis den under apsidens vindue, og apsiden må en tid have været udskilt som sakristi (sml. p. 835).

Tagværker. Apsidens tagværk er af eg og middelalderligt, men næppe oprindeligt; det har øksehugne stregnumre fra eet (i syd) til ni (i nord) og er noget omsat, idet hvert andet spær er trukket lidt ind, således at tagfladen nu har færre polygonsider end tidligere. Tårnets sadeltag er i vid udstrækning udført af genanvendt egetømmer fra spiret, og det østlige spærfag, som har spor efter en brandstang, står i virkeligheden på sin oprindelige plads over den eneste bevarede gavlspejs. Kor og skib har tagværker af fyr fra 1883².

Tårnets øvre del er hvidtet ligesom vindueslysningerne og et bånd under tagskægget, resten står i blank mur; alle tage er tækket med skifer, der for de middelalderlige afsnits vedkommende blev oplagt 1883², hvorefter blybeklædningen solgtes til Agerskov¹⁴. De romanske vinduer har rammer af bly, de øvrige af træ; et vindue på skibets nordside, vest for døren, med kurvehankstik, tvodelt i højden, blev udhugget 1733 af hensyn til pulpituret⁷; vinduets øvre del blev 1954 omdannet med de romanske vinduer som forbillede og dets nedre del tilmuret.

Bygningens indre præges af en restaurering 1953—54 (arkitekterne Holger Mundt — Ebbe Clemmensen); ved den gennemførtes en hårdhændet pudsafbankning indvendig, den kassettemalede brædebeklædning på undersiden af skibets og korets lofts bjælker blev erstattet med et gråmalet loft på bjælkernes overside, og der gennemførtes ændringer i våbenhuset (sml. fig. 2); gulvene blev omlagt med røde munkesten undtagen i våbenhuset, hvor der er fliser af kalksten.

Nogle sene *kalkmalede* dekorationer på apsisbuen og de romanske vinduers smige forsvandt ved pudsafbankningen, og dekorationer på lofts bjælkerne (udført af A. Wilckens) i den søndre tilbygning blev overmalet.

En †*solskive* nævnes 1742⁷.

En *vindfløj* med udstanset årstal, 1800, sidder på tårnets vestgavl; 1686 (p.831) opsattes en fløj, og 1741 betaltes for spiret og hanen at færdige⁷.

INVENTAR

Muret *alterbord* fra restaureringen 1954 med panel fra samme år; det tidligere bestod af et nyere fyrretræspanel med ovalt krummet forside og var dækket af et nyt, rødt fløjsalterklæde med guld kors. — 1667—68 var †alterbord muret, og heri fandtes et skab, som beskrives i præsteindb.: »I nordre Side af Alteret et lidet Skab med en Jerndør for som en Rist, indmuret i Muren, hvori der menes, Munkene har haft Kalk og Disk staaende eller Relikvier liggende

Fig. 5. Toftlund. Indre, set mod øst.

P. Kr. Andersen 1954

ligesom særdeles hellige Relikvier i et endnu i samme Skab indhugget dybere Huk«.

Sidealter, se nichen i korets nordvæg p. 830 og 835.

Altertavle, (sml. fig. 5) i højrenæssance, fra o. 1620; tavlen, der typologisk danner overgang mellem altertavlerne med »løse« fløje og Vardemesteren Jens Olufsens (jfr. f. eks. Brøns, Tønder amt), har kvadratisk storstykke over postament med kraftigt profileret fodstykke og gesims. Sidestykkerne flankeres ligesom storstykket af glatte rammestykker med foranstående joniske søjler. Storvingernes halvkartoucher har midtmedaillon om englehoved. Det egentlige

Fig. 6—7. Toftlund. Altertavlemalerier (p. 835).

V. M. 1953

topstykket er en brudt volutgavl med et langt, fladt ovalfelt; sidestykkernes er kartoucheformede.

Tavlen restaureredes 1954 ved maler Peter Kr. Andersen, som ved denne lejlighed fremdrog et farvelag, der sikkert stammer fra 1675 (jfr. nedenfor). I regnskaberne gives ingen oplysninger herom, men derimod, at maleren Jacob Kryzingbahr af Tønder 1736 malede i 28 dage ved alteret og pulpituret¹⁵. Farverne er hovedsagelig hvidt, blåt og grønt og en sparsom forgyldning. På postamentets gesims fremdroges rester af hvidmalet beslagværksornamentik på blå bund. Volutgavlens bundfarve er violet, mens indskriften i fladovalen er med forgyldte versaler: »Soli deo gloria«. I postamentfeltet er med forgyldt fraktur skrevet: »Saa elskte Gud Verden etc. 1675«. I frisefelterne i nordre sidestykke og storfeltet læses: »Det er it sand Ord ac i alle maade vært at annamis at etc. 1. Timo. 1« — »Oc alt det som vaar fortabt«.

Storstykkets maleri, der som de to andre er malet med olie på træ, forestiller nadveren (samme forlæg er brugt bl.a. i Asminderød (Frederiksborg amt), Bevtøft p. 896 og Moltrup p. 545). Bordet, hvormed de urolige, broget klædte disciple sidder, er anbragt på langs i billedplanet og med frit udsyn til den gestikulerende Kristus under en vissengrøn baldakin med purpuragtig himmel;

fire disciple foran bordet, nr. 2 fra venstre Judas med pung, sidder på tværstillede bænke.

Sidestykkernes malerier forestiller dyderne, Tro og Kærlighed (fig. 6—7); de er yndefulde, men ikke så elegante som i Hjerting (p. 786); de står på en halvkugle og er iført stærktfarvede draperier. Troen, med kors og kalk, bærer hvid underkjortel, hvorover rød kappe, Kærligheden, som på venstre arm bærer et nøgent barn, er iført en rød bluse med blå slag og gult, kort »skørt« over hvid underkjortel.

I apsismundingen fandtes før restaureringen i gulvet en fyrrebjælke med taphuller for stolper, der har støttet to døre nord og syd for alteret, og det nye forværk ved alteret, som Laust snedker gjorde 1736⁷, og som har adskilt kor og apsis, så der bag alteret dannedes et rum til præsten.

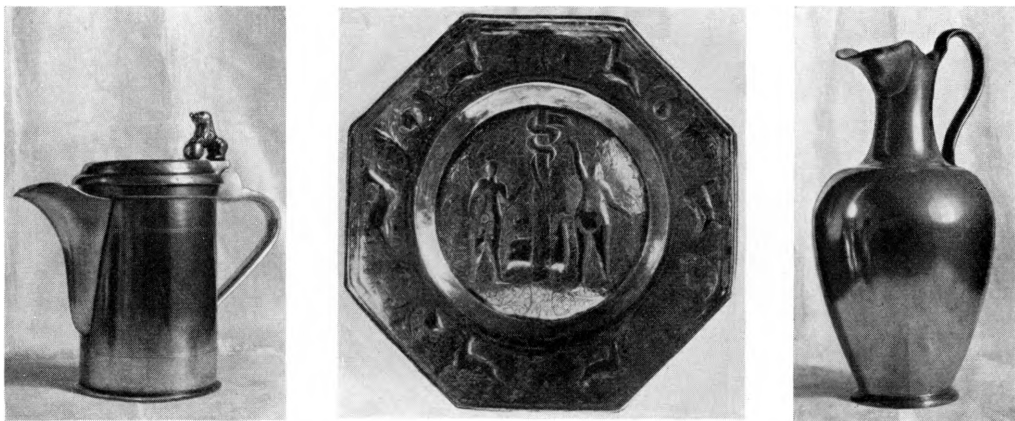
Maria med barnet (fig. 8), fra et sidealter, gotisk, o. 1475, har i alt fald samme forlæg som Madonna i Tjæreborg (Ribe amt), og den »spejlvendte« Madonna i Nr. Løgum (Tønder amt) er, hvad foldekastet angår, næsten identisk.

Den 145 cm høje Mariafigur, der står på måneseglen, har højre hofte skudt lidt frem, så den danner en støtte for det lille, nøgne Jesusbarn, som sidder på Marias højre hånd, mens hendes venstre, (der vel har holdt en blomst eller drueklase) er brækket af. Over det bølgede hår, der falder i lokkede slangekrøller ned på hver side af skuldrene, bærer hun en krone. Ansigtet er ægformet, øjnene har brede, ovale indsnit, og munden er lille. Hun bærer underkjortel med firkantet udskæring, der lader et lin komme til syne på hver side af halsen, desuden en kappe, som falder i dybe folder og samles ved venstre hånd. Jesusbarnet, der mangler begge arme (de er bevaret på Tjæreborg-barnet) og højre ben, har tildels nyopskåret ansigt med store ører og krøllet hår. Figuren står nu uden staffering, men med rester af yngre blå og okkergul farve på dragt og hår. Ved restaureringen, udført af konservator N. J. Termansen 1956, fandtes minimale rester af oprindelig kridtgrund i enkelte kroge og i et par tilfælde spor af forgyldning. 1883 blev den solgt, men tilbagekøbtes (Haupt). 1754 stod den i nordre korvægs niche (præsteindb.), men er nu anbragt på triumfvæggen, nord for korbuken, måske dens oprindelige plads,

Fig. 8. Toftlund. Maria med barnet (p. 835).

L. L. 1954

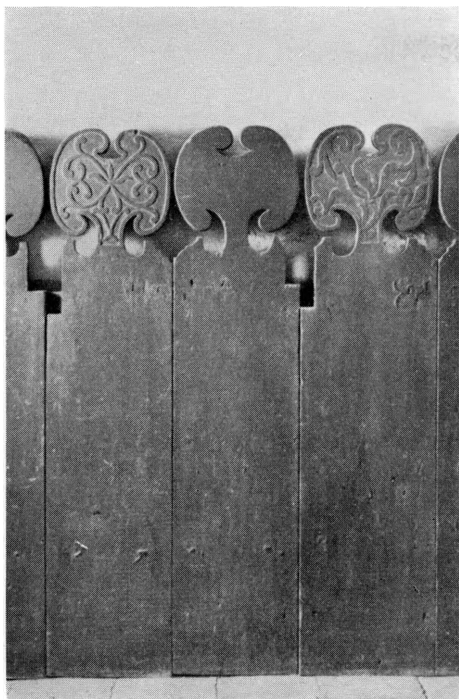
V. M. 1953

Fig. 9—11. Toftlund. 9. Vinkande, stemplet 1812 (p. 836). 10. Dåbsfad (p. 837). 11. Dåbskande (p. 837).

Altersølv. Kalk, 1844, 22,5 cm høj med sekstunget, flad fod, indsvajet skaft og knop med fladovalt tværsnit, midtdelt af perlestav mellem modvendte, tungede blade; over knoppen indknebet led, derover stort, foroven udsvajende bæger. På tre af fodens tunger graveret skriveskrift: »Tilhører Toftlund kirke. I. B. & B. M. B. født L. d. 10de Juni 1844« (henvisende til præsten Jørgen Bjerregaard og hustru Bolette Margrethe). Under bunden Haderslev bymærke, broen, og to gange mestermærket W P i rektangel for Wolfgang Petersen (Bøje 1614). Glat *disk* uden stempler. *Oblatæske*, som kalken fra 1844, 4,5 cm høj, 9,5 cm i tv., rund, glat; langs bundens rand indprikket skriveskrift: »I. B. & B. M. B. født Leth d. 10. Juni 1844«. Under bunden samme by- og mestermærke (det sidste dog mindre) som kalken. *Vinkande* (fig. 9), 1812 eller senere, af tin, 15,2 cm høj, cylinderformet, glat med fladt låg, gæk som løve med forpoterne hvilende på en kugle; stor næbtud. Under bunden graveret »I B«; indvendig i bunden samt i lågets bund to gange mestermærke for F. H. Thiessen, 1812, inden for oval krans, samt et rosetagtigt mærke i dobbeltcirkel. I bunden skimtes desuden to initialer CB (jfr. sygesæt).

Sygesæt 1798. Kalken bærer på bægerets rand følgende indskrift: »Denne Kalk med Fad og Daase er givet til Guds Ære og Prydelse for Toftlund Kierke ved de Syges betiening af Sogne Præsten Hr. Jacob Burcharth og Hustrue Mad: Martha Christina Bøtkier i Aaret 1798«. Under bunden har kalken mestermærke, P H i oval, for Poul Hansen, Tønder (Bøje 2857). På kalkens fodstykke er skruet et oblatgemme, hvorpå er graveret: »Dette er besørget af Giverens 2den Hustrue Sara Salig Burchart fød Giersten«. *Disk* med samme mestermærke som kalken.

Alterstager, barokke, 1625—50, svarende til Spandet (Tønder amt). De har stejl, karnisagtig fod- og lyseskå og skaft med fortrykte balusterled over og under den midtdelte, flade knop.

V. M. 1953

Fig. 12. Toftlund. Stolestadegavle 1731—33
(p. 840).

V. M. 1953

Fig. 13. Toftlund. Detail af krucifiks
(p. 837).

Alterbibel, Frederik II's, i ny indbinding.

Alterskranke (sml. fig. 5) fra restaureringen 1954 med symbolske felter, udført af kunstsmed G. Reissmann, Sønderborg, efter tegning af arkitekterne Holger Mundt og Ebbe Clemmensen (sml. Nybøl, Sønderborg amt). Den tidligere var af træ, fra o. 1900, med drejede balustre på høje plinter.

Døbefont, middelalderlig, af samme type som Agerskov (p. 879) og Hjerting (p. 788), kun kummen bevaret, 99 cm i tv., men blot 25 cm dyb, med næsten lodrette sider, som forneden har en ret groft hugget affasning; intet afløb. Granitfod fra 1954 afløste et nyere, muret fodstykke. I skibets nordøsthjørne.

Dåbsfad (fig. 10), 1600'rne, af messing, nederlandsk type, ottekantet, med drevet, meget naiv fremstilling af syndefaldet i fadets bund på baggrund af punslet cirkelslyngværk. På kanten punslet rankeslyng, hvorimellem drevne blomster samt springende enhjørninge og hjorte.

Dåbskande (fig. 11) fra 1800'rne, af tin, af almindelig chokoladekandetype.

†*Kristentøj* holdtes 1854 af præsten¹⁶.

Fontelæg fra 1700'rne, med fire volutagtige, midtknækkede bøjler om en midtstolpe; grønmalet. Ligger på loftet.

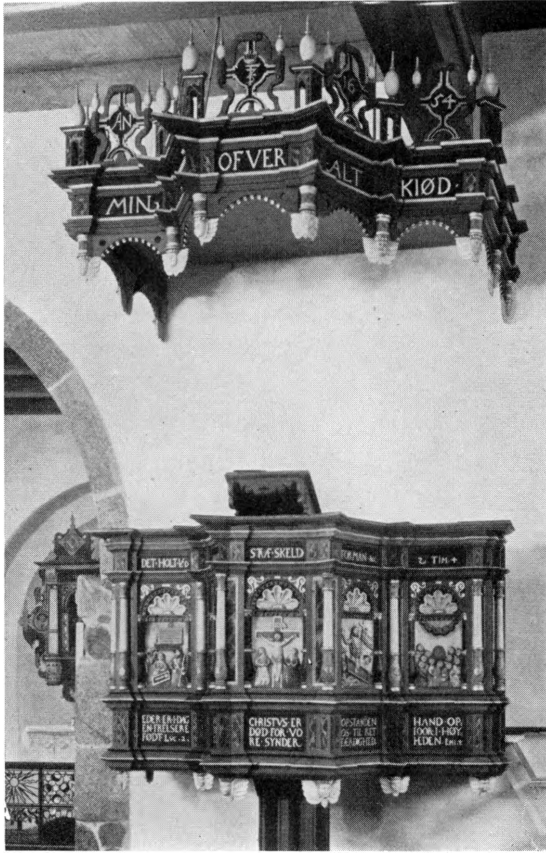
Krucifiks (fig. 13) fra o. 1450—75; den kun 61 cm høje Kristusfigur hænger

i skråt strakte arme. Hovedet med de lukkede øjne og den let åbne, skæve mund hælder stærkt mod højre skulder; snoet, turbanagtig tornekroner. Fremstående hofteben og meget smalt lændeklæde, hvis korte snipper hænger ned langs højre side og mellem benene; fødderne er krydslagte. Det grønmalede korstræ af fyr, med cirkelskiver for korsenderne, er nyere. Krucifiksfiguren restaureredes og opmaledes 1954, ved hvilken lejlighed fingrene tilsattes. Over norddøren.

Prædikestol (fig. 14) 1654, ifølge regnskaberne¹⁷ udført af Hans Zammesen [s: Thammesen] fra Løgumkloster, og som Nr. Løgum (Tønder amt), Hellevad og Bedsted (Åbenrå amt) en meget landlig efterligning af Tøndertypen, hvis renæssancestil snedkeren har fulgt så nøje, det var ham muligt. I hver af stolens felter bærer kvartrunde balustersøjler det tandsnitprydede bueslag med halvrosen. Derunder nytestamentelige scener: Bebudelsen (fig. 15), fødselen, dåben, den korsfæstede mellem to knælende kvinder (fig. 16), opstandelsen (fig. 17) og himmelfarten, alle uhyre naivt skårne. I de smalle frisefelter over hvert felt reliefskåret versalindskrift: »Prædikor/det holt ved / i tide i vtide / straf skeld / forman & c / 2 Tim. 4.«, og i postamentfelterne forklarende tekst til reliefferne: »1) See dv skalt vndfange i livvet Lvc. 1. 2) Eder er i dag en frelsere født. Lvc. 2. 3) Os bør saa at fuldkom(m)e al retfærdighed. 4) Christvs er død for vore synder. 5) Opstanden os til retfærdighed. 6) Hand opfoor i høyheden. Eph. 4.« Hver af arkadefelterne flankeres af fyldinger med foranstående balustersøjler; postamentfremspringenes profillister løber oftest ud i kraftige spidser, hvorunder englehoveder (kun tre gamle). Ny bærestolpe (jfr. nedenfor). Til *himlen* betaltes 1654 for anskaffelsen af egetræ og andet fjæl samt vogn til »Kloster« efter snedkeren og kost til to snedkere i 36 dage (sml. ovf.). Den er af samme form som stolen, har smalle frisefelter med reliefskåret versalindskrift: »Jeg vil vdgyde min aand ofver alt kiød«. På hjørnerne kraftigt udladende, spidse fremspring hvorunder lille halvsøjleled med vinget englehoved som hængestykke og herimellem bueslag med tandsnit og gennembrudte huller i sviklerne. Hjørnetårne med topspir flankeret af kartoucheformede topstykker med sidespir og midtfelt. I topstykkerne, af hvilke det første og de to sidste er fornyede, er skåret »AN NO 16 F.3. 54 PT HTS«.

Efter opførelsen af sideskibet 1912¹⁸ forsynedes stol og himmel med to glatte fyrrefelter i syd, hvor de tidligere havde stødt til den gamle langmur. Den hoveddistandsattes 1954; ved denne lejlighed erstattedes den svungne underbaldakin af en bæresøjle, og trappen, der førte op fra koret, afløstes af en ny trappe fra sideskibet.

Under to lag egetræsmaling (den ældste 1857 ved F. N. Ferslev⁴) og en brun fra 1912—13 fremdroges 1954 en broget staffing, der dateredes ved en frakturindskrift på himlens indvendige kantside til 1726. Den meddeler:

P. Kr. Andersen 1954

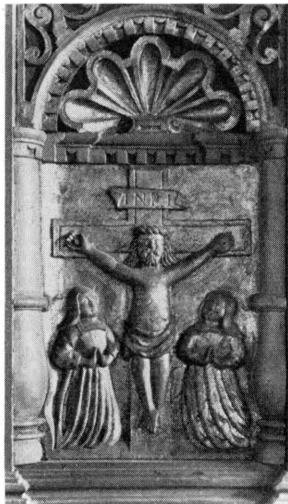

Fig. 14—17. Toftlund. Prædikestol 1654 (p. 838).

V. M. 1953

»Denne Prædikestoel opsat Anno 1654 og paa Christian Outzens bekostning malet 1726«, hvorefter følger præstens data. Ifølge regnskaberne⁷ udbetaltes der 13 Reichd. 30 sk. til maler Nicolay Hansse »für den Predigt Stuhl zu Vergulden und Mahlen«. I frisefelterne står med forgyldte versaler på sort bund: »Col. 2,9 og 2. Cor. 3 v 18«, i postamentfelterne: Matthæus 11,27, Marcus 14,62 samt Lucas 21,36 og Iohan 16,13. Prædikestolen står op mod skibets østvæg, syd for korbuen. Om den ældste staffering, der muligvis blot har været en snedkerstaffering, foreligger ingen oplysninger.

Af den tidligere *prædikestoel* fra o. 1550—75, senere omlavet til *degnestoel* (fig. 18), er bevaret tre foldeværksfag med tre tilhørende lodrette rammestykker, alt af eg; den svarer til †prædikestoel i Hammelev (p. 625). Hvert panel er vandret delt af en profileret liste og flankeres af pilastre, der ud for den øvre fyldning har gotiske fialespir, som »løber igennem« et vandnæseprofil ud for den vandrette liste. Felterne er afskåret forneden, hvor der er anbragt et nyt, glat, aftrappet fodstykke. I fyldingerne er smukt udført foldeværk med hjerteblade, der løber ud i spiraler, og i midtfolderne enten gennemstukne pile, perlebånd eller stave endende i volutter eller spidse akantusblade. Den rigt profilerede gesims af fyr med tandsnit og buetunger har senere årstal 1736 og 1737 indvendig. 1748 fik tvende karle betaling i fire dage for at nedtage den gamle prædikestoel⁷. Stolen står siden 1954 med blå foldeværk på hvid bund, hist og her med lidt rødt, sorte fialespir med hvide blomster, gråt rammeværk med gult på vandnæserne. Nu i korets nordvesthjørne.

Brudestoel, sikkert samtidig med stoleværket fra o. 1730, kun 1 m høj, med udsavede volutsidestykker, udsavet rygstykke og sargforstykke. Gråblå. I den tidligere prædikestoel.

Blandt *stolestaderne*, der fornyedes 1912—13, er 1954 genopstillet de 36 gavlstykker (fig. 12), som ifølge indberetningen o. 1910 stod på kvindesiden, men 1912 blev opsat langs skibets vægge. De svarer bl.a. til Branderup (p. 858) og er udført af Laust el. Lauritz snedker, der 1731 selvanden gjorde de nye Quindestole i 30 dage for 30 mk., i 1733 i 34 dage karlestolene for 34 mk.⁷. Gavlene er glatte med dobbelttunget, udskåret topstykke, hvoraf nogle er glatte, nogle har forskelligt udformet fladsnit. De har oprindeligt været blå med rødt fladsnit på sort bund i topstykkerne. På den øverste gavl mod syd er der forsænkede reliefbogstaver: MW & KG. Præsteindberetningen 1767—68 meddeler, at en †kvindegavl bar navnet Marcus Stuer, Anno 1637 (sml. †klokke nr. 1 og †gravsten nr. 1).

Pulpitur (fig. 19), med skåret årstal 1731, udført af Lauritz snedker selvanden, der 1730—31 arbejdede 68 dage i kirken og med malerier fra 1736 af Jacob Kryzingbahr fra Tønder⁴. 1742 lagde Laust snedker en bjælke under pulpituret i kirkens vestende⁴. Ved orglets opstilling blev det delt og anbragt

V. M. 1953

Fig. 18. Toftlund. Tidligere prædikestol, nu degnestol (p. 840).

langs skibets nord- og sydvæg, idet 2 + 2 af midtpartiets felter anbragtes som endestykker mod øst. 1954 samledes det og fik plads i sideskibets vestende med opgang fra våbenhuset. Det har ti felter, hvoraf de seks midterste har været afgrænset af kraftige pilastre. De enkelte felter, der skiftevis er ottekantede og rektangulære med hjørneudvidelser, flankeres af smalfelter med plantefladsnit foroven og forneden. Under pulpituret er rankeværkshængestykker med to ovale medailloner med reliefskåret »Anno« og »1731«; midt i rankeværket ses et udskåret monogram: L. P. Efter at være hovedrestaureret 1954 står pulpituret nu atter med de oprindelige farver: grønt med nogle profiler lagt med hvidt ligesom fladsnittene i smalfelterne er hvide. Samtidig fremdroges på forsiden af de to pilastre: »Jacob Kruzing-Baar« og »Fecit 1736«; dette stemmer med regnskaberne, som meddeler, at denne (her stavet Kryzingbahr) dette år fik 90 mk. for at male alteret og pulpituret i 28 dage (sml. ovenfor). I de 10 felter er malerier, olie på træ, af de kloge og de dårlige jomfruer, iklædt den daværende højere stands klædedragt med stærktfarvede røde, blå, brune, gule og hvide kjoler og bærende en olielampe i hånden.

Orgel med tolv stemmer, to manualer og pedal leveret af Zachariassen, Åbenrå, 1956. Det tidligere orgel¹⁹ fra 1895 med otte stemmer, to manualer og pedal var opsat af orgelbygger Emil Hansen, Flensborg. Den tredelte overbygning, der indtil 1895 havde stået i Wandsbeck kirke (Sydslesvig), er delt af glatte pilastre med baser og palmetkapitæler, og kronet af glat, fremefter buet frise med gesims, hvorover akroterier. For største delen nymalet 1954. Kun pilastrenes lyse farve med marmor-årer blev fremdraget. Den ældste staffering, til hvilken der hørte en del (uægte) forgyldning, havde som hovedfarve en rødlig træimitation; nu er denne grøn. Ved søndre udbygning sydvest.

Klingpung, nyere med sort træskaff, messingring og bjælde; ude af brug. I den tidligere prædikestol.

Klokke fra 1887, støbt af Bochumer Verein Gussstahlfabrik.

†*Klokker*. 1) 1642, ifølge præsteindberetning 1754 med: »Salvator mundi deus salva nos. M. Andreas Petri Romdorpius, præpositus Rip. H. Marcus Stuer, sognepræst 1642 (»Gud, verdens frelser, frels os. Magister Anders Petersen Romdorp, provst i Ribe, hr. M. S.«). Klokken var smykket med et billede af Maria med barnet på armen, »og siden rundt om tre menneskelig bryst billeder af Mands Persohn, igien neden under et Vaaben staar M. C. V. betyder Klokkestøberens Navn Claus Violo«²⁰. Præsteindb. 1767—68 afbilder skjoldet (med en klokke) under et M og flankeret af C V. Indberetningen 1754 har den interessante tilføjelse: »hvorum findes skreven i en gammel bog af ommeldte Præst, at Klocken blev støbt den 2. Dec. 1642 i Vaaben huuset ved kircken udi 4 Tiimers tiid«. Forsvundet før 1846, da der ifølge et syn kun fandtes een klokke¹⁶.

2) 1806, støbt af Beseler (Haupt).

Klokkestol fra 1888, med skåret årstal; af fyr.

GRAVMINDER

Mindetavler. 1) Af marmor med forgyldt indskrift »over de faldne fra Toftlund Sogn i den store Krig« 1914—18. På søndre udbygning østvest.

2) O. 1848. Thomas Simonsen Lund, søn af Bunde Thomsen og Kiersten Marie Thomsen, Allerup, »hvor han blev født« 23. sept. 1825, deltog i felttoget 1848 som underkorporal, død i Aarhus 2. febr. 1848. Enkel, rektangulær trætavle i profileret ramme med bølgelister. Sort skriveskrift på grå bund, rammen sort-malet med forgyldte lister.

Gravsten. 1) (Fig. 20) o. 1704. Anders Clausen, født i Brøns 1619, ordineret sognepræst her til 1647, provst 1668, *τελώνης* regius (»kgl. tolder«) i 30 år, død 1704 i hans alders 85 år, og sal: Elsbe Marcusdatter Stures, i ægteskab velsignet med en søn og to døtre, død i Ribe 5. juli 1659 i hendes alders 46 år, samt sal. Margreth Ionasdatter Mekelnbourg, velsignet af Gud med 10 børn, døde 17.

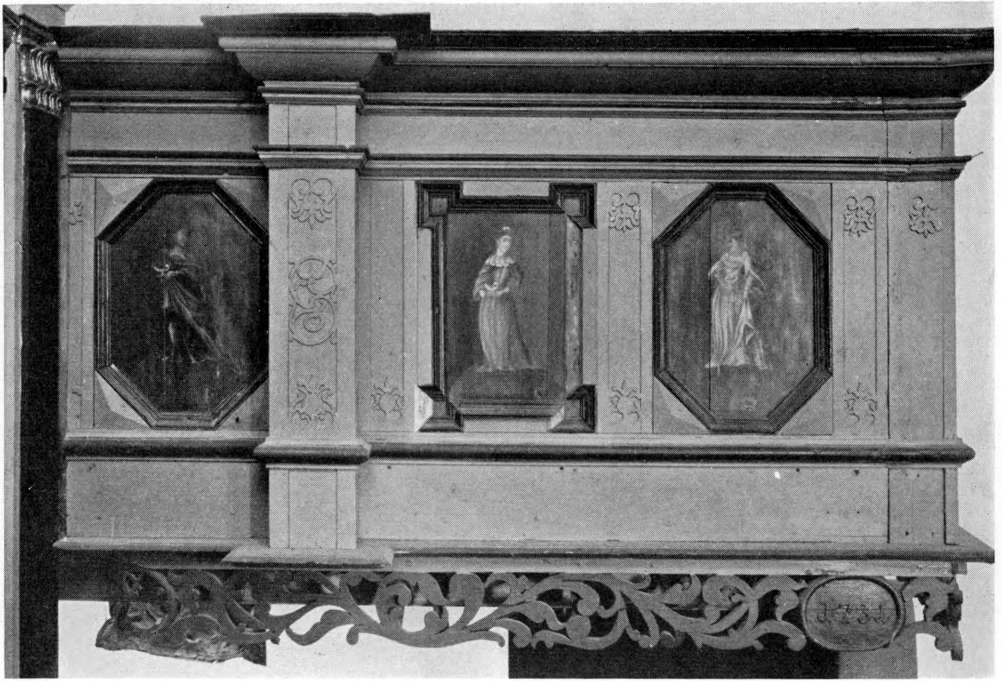

Fig. 19. Toftlund. Pulpiturbrystværn 1731 (p. 840).

V. M. 1953

april 1691 i hendes alders 52 år. — Kalksten, ca. 165 × 100 cm, med fordybet versalindskrift omkring den afbildede præst, som iklædt sin præstekjole er fremstillet i et portalfelt med volutknægte med bærende led for den runde bue; gulvet er markeret ved kvadrering. Præsten, som har langt, bølget hår og stort fuldskæg, bærer i venstre hånd en salmebog. Han flankeres af to kvinder, som, i mindre format, står under tilsvarende bueslag, hvorover bladslyng. De forestiller formentlig de to hustruer, selv om latinske underskrifter angiver kvinden til heraldisk højre som Troen, den anden som Håbet. Stenen er malet med grålig bund for de sortmalede figurer, brunlilla baggrund for de gult optrukne bogstaver. Herunder findes ældre farver. Renset og istandsat 1954. Indsat i korets nordvæg, hvor den også havde plads 1754 (præsteindb.).

2) O. 1740. Matz Jessen fød i Allerup 8. nov. 1691, kom i ægteskab med Boeld Matzdatter i Allerup 30. jan. 1724, døde uden livsarvinger 8. febr. 1740 hans alder 48 år 3 måneder. Grå sandsten, 183,5 × 124 cm; reliefversaler i tværskrift i skriftfelt med afskårne hjørner hvori rankeslyng. Indmuret i den nyere udbygning i syd i sydturen.

3) O. 1742. Peder Fisker af Rømet født i Tønder 2. okt. 1671, død [7.] dec. 1742 hans alder 71 år 11 uger 6 dage, og hustru Anna Maria Fiskers, født i Br[end]gaard i Hanning sogn 1670, kom i ægteskab med Peder Fisker 1705,

død [8. juli] 1754,84 år gammel²¹. — Grå, ølandsk kalksten, 212 × 149 cm, med reliefversaler i tværskrift i det store skriftfelt, der over indskriften har bølge- ranke. Under indskriften kranie over korslagte knogler og timeglas flankerende spejlmonogram. I stenens hjørner er skriftfeltet lige afskåret, og det derved fremkomne trekantede felt har fliget bladslyng. Indmuret i tårnets vestmur.

4) O. 1752. Niels Bertumsen af Ørderop, født 4. april 1680, ... i lige måde hustruen Ingeborg Niels kun (d.v.s. kone), født 12. jan. 1690, død 17. juli 1752.

— Grå kalksten, 160 × 120 cm, med reliefversaler i tværskrift i et ovalt felt, kantet af bred rankebort inden for glat ramme; i hjørnerne lille, vinget englehoved. Ligger som trinsten til skibets norddør.

5) O. 1772. Ch[r]isten Je[ns]en, født i Ørderup 4. aug. 1697, død 19. jan. 177?, og hustru T[h]yre Thiisdatter, født i Stenderup 2. dec. 1694, død 3. febr. 1772, levede i ægteskab 48 år 7 måneder, velsignet med fem sønner og to døtre. — Grå kalksten, 198 × 137 cm, med reliefversaler i tværskrift på et skjoldformet draperi, der i »lansehullerne« har vinget englehoved, og hvis oprullede ender vokser ud i akantusblade og -volutter; over feltet en engel i halvfigur med udbredte vinger og arme, holdende en blomst og en plante i hænderne. Forneden i skriftfeltet er der en rektangulær indhugning, og i det fremkomne felt korslagte knogler. Stenens kant er tværriflet inden for hulled. I tårnets nordmur.

6) O. 1760—75. Rød kalksten, 180 × 119 cm, med nu næsten udslidte reliefversaler i midteirkel indrammet af bladkrans; over og under denne en fladoval i bladkrans med religiøs reliefversalindskrift. I hjørnerne stående, kjortelklædte engle med perlekrans om halsen; imellem dem på langsiderne volutbladslyng. Stenens øvre del krones af engel i halvfigur med armene udstrakte langs kran- sen. Fra samme værksted som flere sten i Rømø og Skast (Tønder amt). I søndre udbygnings østmur.

7) (Fig. 21), o. 1793, over Morten Marcussen, født 5. juni 1758, gift med Anna Pedersdatter i Stenderup 4. okt. 1779 (to sønner og fire døtre), død 7. april 1793, hans alder var 34 år 10 måneder 2 dage, og hustruen Anna Martens i Stenderup, født 27. dec. 1759, død □. — Gulhvid kalksten, 187 × 124,5 cm, udført efter samme skema som gravsten nr. 7 i Nustrup (p. 668). På baggrund af et ophængt draperi har stenen reliefversaler og -skønskriftbogstaver i tværskrift. En engel i halvfigur holder en krone, hvorunder draperiet er samlet. Tværriflet kant inden for hulled. I våbenhusets østvæg.

8) O. 1796. Johannes Mickelsen af Kiergaard i Toftlund, født 16. febr. 1763, død 26. jan. 1796 i hans alder 33 år og 3 uger. — Rødlig kalksten, 180 × 114 cm, med reliefversaler og -skønskriftsbogstaver i tværskrift i rektangulært skriftfelt, flankeret af blomster og vindrueklaser og kronet af bladkransoval, hvori den opstandne Kristus med sejrsfanen. I de øvre hjørner svæver to engle med draperi om skulderen; med den ene hånd støtter de kranen, i den anden holdes

V. M. 1953

Fig. 20. Toftlund. Stafferet gravsten over sognepræst Anders Clausen, død 1704, og to hustruer (p. 842).

V. M. 1953

Fig. 21. Toftlund. Gravsten over Morten Marcussen, død 1793, og hustru (p. 844).

henholdsvis palme- og oliegren. Nederst i skriftfeltets optungede felt en hvilende putto med dødssymboler, ganske svarende til og antagelig fra samme værksted som brudstykket foran korets syddør. Lignende værkstedsarbejder er bl. a. repræsenteret i Agerskov nr. 1 m.fl. (p. 884), Branderup nr. 4 (p. 863) og Mjolden (Tønder amt). Tværriflet kant. I tårnets sydmur.

†*Gravsten* meddelt i præsteindb. 1767—68. 1) O. 1648. Marcus Stuer, sognepræst til Herrested kirke og herredsprovst, død 8. juli 1648, hans alders 68 år. Præsteindberetningen meddeler, at intet mere vides om ham, uden hans hustru skal være begravet hos ham i altergulvet neden for hans formand, Mads Jacobsen.

2) O. 1738. Peder Josiassen af Rømet, født 19. juli 1738, død 26. juli »sit alders 1 ugg«.

3) O. 1741. Øhlegaard Clausdatter, født i Stenderup 1741, død samme år »13 ugg 1 dag«.

4) O. 1743. Anna Laustdatter af Toftlund, født 26. maj 1743, død 16. sept. samme år.

5) O. 1743. Bodild Pedersdatter af Allerup, født 14. dec. 1743, død 26. dito samme år, da hun var 12 dage gammel.

6) 1743. Jørgen Lauridsen Oxholm, født 1634 i Oxbøll sogn på Als, kaldet til sognedegn i Herrested 1685, kom i ægteskab med Anna Hansdatter af Rurup 1693, død 1729; hans alder var 75 år. Hans hustru døde 1717, hendes alder 51 år. Under gudelig indskrift Hafnia 1743 L. O. H., hvilket ifølge præsteindberetningen betyder Lorentz Oxholm, som var krigsråd og mønsterskriver ved Holmen; han var afdødes yngste søn.

7) O. 1748. Hans Pedersen af Allerup, død 16. sept. 1741, hans alder 72 år 14 uger og hustru Mettha Hanses, død 24. marts 1748, hendes alder 77 år 5 måneder.

8) O. 1748. Peder Detlewsen af Rømet, død 28. sept. 1748, »sit alder 30 dage«.

9) O. 1749. Den unge karl Rasmus Hanssen Timmermand af Stenderup, født 25. aug. 1705, død 30. sept. 1749, i hans alders 44de år 5 uger og 1 dag.

10) O. 1756. Hans Svennesen af Allerup, død 30. nov. 1756, hans alder 64 år 5 måneder, og Mettha tlansen, død 19. febr. 1756, hendes alder 71 år 4 måneder, 3 uger 2 dage.

11) O. 1763. Poul Martensen, handelsmand af Toftlund, død 31. marts 1763, hans alder 38 år.

† *Gravtræ*. O. 1615. Hr. Mads Jacobsen i Toftlund, død 15. april 1615. Ifølge præsteindberetningen lå han begravet »i Alteret (c: koret) med en Træramme paa sig«.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Åbenrå. Tørninglen provstearkiv: sager ang. de enkelte sogne. Toftlund 1872—1909. — Toftlund præstearkiv: C. Kirkeregnskabsbog 1609—1869. — Haderslevs arkiv: »Kreisbauinspektion« 1910—13. »Erweiterungsbau der Kirche in Toftlund«. — Ribe bispearkiv: præsteindberetninger 1693—1769; Toftlund 1767/68. — Kreisbauinspektion Haderslev. Udvidelsen af kirken i Toftlund. Fag. 13—15, 1910—13. — Se i øvrigt arkivalier for Tørninglen provsti i almindelighed p. 28. — Præsteindberetning til Thurah 1754. — Kirkeklokkecirculære af 1918 (NM). — Museumsindberetninger af S. A. Claudihansen 1910, P. Kr. Andersen 1938, 1939, 1951 (forundersøgelse af inventar) og 1954 (istandsættelse af inventar og undersøgelse af orgelfaçade), sognepræst K. Høgsbro Østergaard 1953 (vedr. bygningen; bilagt beretning af muremester Rasmus Damm) og 1956, samt N. J. Termansen 1956 (Madonna). — Undersøgelse og beskrivelse ved Erik Hansen og Vibeke Michelsen 1953, E. Moltke og Elna Møller 1956.

Haupt I, 424 ff. — G. Helge Petersen: Toftlund Sogn. Bidrag til Beskrivelse af et sønderjysk Sogn til og med Aaret 1943. Toftlund 1944.

¹ Jfr. Danske Saml. 2. rk. IV, 116, præsteindb. 1766, og optegnelser i Dansk Folke-minde-saml. ² Tørninglen provstearkiv: sager ang. de enkelte sogne 1872—1909.

³ Jfr. også præsteindb. til Ole Worm 1638, i Danske Saml. 2. rk. IV, 116. ⁴ Ribe bispearkiv: Arkidiakonatets kirkegsk. for Tørninglen 1689—1863. ⁵ Ribe bispearkiv: Nr.-Rangstrup hrd. 1586—1777 (1771). — Præsten skriver i sin indberetn. 1766: »Saa-vidt jeg ved, ved den vestre Port paa Kirkediger er bygt et lidet Hus paa tre Fag, som bruges til at staa i Ly udi for Regn og Slud, som Kirken holder vedlige. ⁶ Carsten Petersen: Kirker i Tørninglen Provsti, i SJyAarb. 1939 p. 217 ff. Carsten Petersens oplysninger skyldes et brev fra kirkeværgen C. Outzen til biskoppen om, hvorvidt man

skal erstatte de to kirkehuse med smukke ligporte. Ud over det i teksten meddelte argument for husenes nedrivning fremføres endnu to, at bønderne på alle søndage tænder deres tobakspiber og holder kollegium politicum etc. og går ikke ind i kirken, inden prædiken begynder, at husene er et bekvemt tilholdssted for tyve, skarnsfolk og vagabonder, som — hvad erfaringen lærer — der udover større gudløshed end hans højærværdighed kan forestille sig. ⁷ Toftlund præstearkiv: kirkerqsk. 1609—1869.

⁸ Ved den i note 9 omtalte gravning blev der også undersøgt et gulvfelt i skibet. Murene står på en ca. 70 cm høj syld af ret store kampesten i sand; sylden springer 40—50 cm frem for nordmurens inderside. Fundamentgrøften er gravet ca. 60 cm ned i gammel markoverflade. ⁹ Foretaget af sognepræst K. Høgsbro Østergaard, Åstrup. ¹⁰ Udgraveren antyder, at fundamentet, hvis vestside omtrent flugter med apsisbuens fals, kan stamme fra en \dagger korgavl, og at apsidens inderside må være en lidt yngre tilføjelse; men spørgsmålet kunde ikke besvares sikkert på grund af udgravningens ringe omfang.

Midt i fundamentet (lidt vest for apsidens centrum og skjult af kalklaget) afdækkedes et stolpehul, og et tilsvarende fandtes umiddelbart vest for fundamentet, midt mellem korets langmure; disse stolpehuller, der begge nåede ned i dybde med fundamentets underkant, er foreløbig uden forklaring. ¹¹ Haupt: Jahresberichte 1908—09, p. 4.

¹² Af regnskaberne fra 1695 og 1737—38 fremgår indirekte, at våbenhuset lå foran norddøren, som tilmuredes sidstnævnte år. ¹³ Ribe bispearkiv: Nr.-Rangstrup hrd. Ureg. korrespondance 1780—1812. ¹⁴ Agerskov præstearkiv: Ca. kirkerqsk. 1806—1915/16

— ved den i note 9 omtalte gravning, blev der under munkestensgulvet i korets sydside fundet en lille, rødbrændt lergrube med rester af trækul og bly; gruben, til hvilken der er fundet paralleller i flere kirker, har været benyttet i forbindelse med støbning af blyplader til tagene. ¹⁵ I arkidiakonats rgsk. (note 4 ovfr.) staves malerens navn Kryzingbahr, i præstearkivets (note 7 ovfr.) Krytning Bæhr. ¹⁶ Ribe bispearkiv: bispesager etc. 1829—64. ¹⁷ Ribe bispearkiv: rgsk. 1591—1654 samt af arkidiakonats rgsk. for Tørninglen 1625—88. »Richtig fortegnelse paa hans Bekostning der er anvend paa Prædikestolen, medt Himmelen der offuer, I Toftlund kircke. — Først er kommen Ege fjæle, oc kløfft, samt andet Træ som der til behøffuediss, tilsammen beregnet aff Snedkeren for 40 mk. 1. Dernest Jern Tøy der til, nemligen 3 store stange som himmelen henger udi, Item Søm til forkrapning oc arbejds løn tilsammen beregnet for 8 mk. 1.

— Liim der til 2 pd. for 9 sk. — Noch til Svarreren (d. e. drejeren) for det som bleff brugt baade neden oc offuen paa 2 mk. 12 sk. — Noch 4 Vognrecter til Kloster, 2 gange medt træ til Svarreren oc 2 gange effter Snedekerne, er 4 mk. Noch 2 Snedkeriss deriss kost udi 36 dage, hver karlss kost 18 sk. om dagen er tilsammen 45 mk. Item til Arbejdtz Løn, som der om medt dennen (!) bleff det nøyeste mueligt vaar fortinget 60 mk. Menss for undtagiss Murmesteren er ander Plitz karle, som er undertiden behøffuediss.

— Til ydermere Sandheds Stadfestelse bekreffter jeg dette med egen hand oc der til Med tacker jeg H Anders Clausen for rigtig betaling. Hans Zammesen egen hand. — Noch ved Prædikestolen en murmester i 2 dage Hanss Kost oc dagløn tilsammen 2 mk.

— En Plitzkarl hoss hannem i 2 dage, hanss kost oc dagløn tilsammen 1 mk. — Summa paa Prædikstolens bekostning: 163 mk. 5 sk.«. ¹⁸ Kreisbauinspektion Haderslev etc. 1910—13. ¹⁹ Jfr. brev af 1. maj 1956 fra pastor H. C. Lassen. ²⁰ H. Weitemeyer, i SJyAarb. 1913, p. 153 note 2, mener, at klokkestøberens navn muligvis har været Claude Voillard. ²¹ Indskriften suppleret efter G. H. Petersen: Toftlund Sogn, p. 52.